

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISBN:1300-9702 e-ISBN: 2149-3243

TATAR TOPLUMUNUN MODERNLEŞMESİNDE MUHAMMED ZAKİR REMİYEV İLE FATİH KERİMÎ'NİN ROLÜ

The Role of Muhammed Zakir Remiev and Fatih Kerimi In The Modernization of Tatar Society

Cihan ÇAKMAK¹

¹Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, Manisa, cihancakmak1818@gmail.com.tr, orcid.org/0000-0002-2255-4712

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
03.02.2021
Kabul/Accepted:
19.03.2021

DOI:

10.18069/firatsbed.873858

Anahtar Kelimeler

ceditçilik, Fatih Kerimî,
Muhammed Zakir
Remiyev, Vakıt, Şura.

ÖZ

19. ve 20. yüzyıllar siyasi, sosyal ve ekonomik pek çok gelişmeye öncülük etmenin yanı sıra kültürel alanda yepyeni birtakım oluşumlara da zemin hazırlayan bir zaman dilimi olarak dikkat çekmektedir. Avrupa'da Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali'nin ortaya çıkardığı ekonomik ve sosyolojik gelişmeler toplumdaki milli kimlik anlayışını güçlendirmiştir.

Rusya coğrafyasında, İdil ve Ural nehirlerinin suladığı topraklarda yaşayan Tatarlar arasında ise söz konusu gelişmelerle birlikte milli kimlik ve milli tarih arayışı başlamıştır. Ünlü tarihçi Şehabeddin Mercani ve Kayyum Nasırı'nın öncülüğünü yaptığı tarih ve dil alanındaki gelişmeler daha sonra ceditçilik olarak adlandırılacak ve başta eğitim olmak üzere hayatın her alanında yenilik ve reform faaliyetlerinin önderliğini yapacaktır.

Fatih Kerimî ile Muhammed Zakir Remiyev, İsmail Bey Gaspıralı'nın ideallerini benimsemiş aydınlar olarak Tatar toplumu arasında yenilikçi düşüncenin en önemli temsilcileri olmuşlardır. Bu çalışmada Modern Tatar Edebiyatının ve Vakıtlı Tatar Matbuatının iki önemli ismi olan Fatih Kerimî ile Muhammed Zakir Remiyev'in hayatları, ceditçilik faaliyetleri merkezinde ele alınacaktır.

Keywords

jadidism, Fatih Kerimi,
Muhammed Zakir
Remiyev, Vakıt, Şura.

ABSTRACT

The 19th and 20th centuries draw attention as a time period that paved the way for new formations in the cultural field as well as leading many political, social and economic developments. Economic and sociological developments brought about by the Industrial Revolution and the French Revolution in Europe strengthened the understanding of national identity in societies.

In the Russian geography, on the other hand, the search for national identity and national history began among Tatars living in lands irrigated by the Idil and Ural rivers. The developments in the field of history and language, led by the famous historian Sehabeddin Mercani and Kayyum Nasiri, will later be called jadidism and will lead the innovation and reform activities in all areas of life, especially education.

Fatih Kerimi and Muhammed Zakir Remiyev became the most important representatives of innovative thinking among the Tatar society as intellectuals who adopted the ideals of Ismail Bey Gaspıralı. In this study, the lives of Fatih Kerimi and Muhammed Zakir Remiyev, two important names of Modern Tatar Literature and Periodical Tatar Publishing, will be discussed at the center of their activities.

Atf/Citation: ÇAKMAK, C. (2021). Tatar Toplumunun Modernleşmesinde Muhammed Zakir Remiyev ile Fatih Kerimî'nin Rolü. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 31, 2(1091-1097).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Cihan ÇAKMAK, cihancakmak1818@gmail.com.tr

1. Giriş

İdil boyunda Marifetçilik¹ olarak adlandırılan akımın temeli eğitim faaliyetlerine dayanıyordu. Toplumun yararını ön planda tutan sosyolojik bir hareket olan bu fikrî hareket kısa sürede kendisine pek çok destekçi toplamıştır. Kendilerini ceditçiler olarak adlandıran bu Tatar aydınlar grubu, Kırımli İsmail Gaspıralı'nın usul-i cedit eğitim sistemini merkeze alarak tarih, dil, edebiyat, matbuat başta olmak üzere hayatın her alanında modernleşmeyi hedefliyordu.

19. yüzyıl bu fikrî cereyanın en hareketli dönemini kapsayan bir zaman dilimi olarak ön plana çıkmaktaydı. Avrupa'nın içlerinde başlayan Fransız İhtilali, Sanayi Devrimi gibi Dünyadaki radikal süreçler Rusya topraklarında görülen 1905 Ekim İhtilali sosyolojik, ekonomik ve siyasi gelişmeler fikir akımlarının gelişmesi ve filizlenmesine geniş bir zemin hazırlıyor, matbuat faaliyetleri her geçen gün daha da önem kazanıyordu.

İdil-Ural boyunda, başta din alanında başlayan bu yenilikçi hareket, ardından tarih ve dil alanında zemin buluyor, edebiyat sahasında kendisine pek çok temsilci bulmakta geç kalmıyordu. Ceditçilik fikrinin geniş halk kitlelerine hızlı ve etkin bir şekilde aktarılmasının en güçlü yolu matbuat faaliyetleriydi. 19. yüzyılda yazılı materyallerin basımı ciddi bir maliyet ve siyasi etkinliği elzem kılıyordu. İdil-Ural boyunda ticaretle uğraşan Remiyev ailesinin finansman desteği Cedit hareketinin güçlenmesine önemli katkı sağlıyordu. Ancak sadece maddi güç yeterli olmuyor, siyasi anlamda Rus egemenliği altında bulunan Kazan Tatarları basın yayın faaliyetleri için bir taraftan da Rus sansüründen izin almak zorunda bırakılıyordu. 1905 Ekim İhtilalinin sağladığı kısa süreli fikri serbestliği iyi değerlendiren Remiyev Kardeşler, Rus Hükümetinden izin alınmasının ardından daha önce hazırlığını yaptıkları matbaayı faaliyete geçirmiş, matbaanın idaresine dönemin en önemli aydınlarından Fatih Kerimî'yi getirmişlerdir. Sahip olduğu entelektüel birikimi var gücüyle yeni kurulan Vakıf Gazetesine aktaran Fatih Kerimî ile Muhammed Zakir Remiyev'in münasebeti matbuat faaliyetleriyle en üst seviyeye çıkmıştır. Şura dergisinin² başına mütefekkir aydın Rızaeddin Fahreddin'i getiren Remiyev Kardeşler bu sayede bin bir güçlkle faaliyetine başladıkları matbaalarını emin ellere teslim etmişlerdir.

Edebi eserlerinde Derdmend mahlasını kullanan Muhammed Zakir Remiyev, 19. yüzyılda gittikçe güçlenen Modern Tatar Edebiyatının şüphesiz en önemli isimlerinden biridir. Yazarın eserlerinde *megrifetçilik* akımının felsefi fikirleri, Ekim Devrimi daha açıkça söyleyecek olursak 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başındaki siyasi, sosyal ve ekonomik hareketlerin etkisi derin bir şekilde hissediliyordu. Derdmend eserlerinde bir taraftan Doğu ile Batı Edebiyatlarına yer verirken diğer taraftan geleneksel Tatar şiiri ile Rus edebiyatını sentezlemiş ve kendine has edebi bir üslup ortaya koymuştur. Derdmend'in eserleri hacim bakımından büyük görünmese de felsefi ve estetik yönüyle Tatar edebiyat araştırmacıları tarafından her zaman ilgi görmüştür.

2. Hayatı

Möxemmedzakir Möxemmedsadyk oğlu Remiyev 23 Kasım 1859 tarihinde Orenburg'a bağlı İsterlitamak ili Cirgen köyünde varlıklı bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelir. Soyları Kazan Hanlığı dönemine kadar uzanan Muhammed Zakir Remiyev, ticaretle uğraşan bir ailenin içinde yetişmiştir. Babası Möxemmedsadyk Gabelkerim yazarın dünyaya gözlerini açtığı yıllarda manifatura ticareti yaparken, 1862 yılında aynı bölgede yer alan Yulık köyüne göç eder ve burada bir altın madeni satın alır. Altın tüccarı milyoner Remiyev ailesinin tarihi bu altın madenin satın alınmasıyla başlar. Babasının sahip olduğu çok sayıda altın madeni ile içinde zengin kütüphaneleri bulunan muhteşem çiftliklere sahip olan soylu bir ailenin çocuğu olan Muhammed Zakir Remiyev, edebiyat dünyasında Derdmend mahlasıyla tanınmaktadır (Xisamov, 1989: 166, Aksoy, 2019: 115, Hemidullin, 2019: 30).

Muhammed Zakir ilköğrenimini köyünde, medresede alır. Ondan sonra ağabeyi Muhammed Şakir ile Orsk öyevinin Mollakay köyündeki medresede okur. Medrese yıllarında Arap ve Fars dillerini iyi derecede öğrenen

¹ Bilindiği gibi 19. yüzyılın ikinci yarısında Tatarlar arasında marifetçilik ideolojisi görülmeye başladı. Tatar marifetçilerine göre toplumu yenileştirmenin iki yolu vardı: Birincisi: fen ve teknikle meşgul olmak. İkincisi insanların yüksek ahlaki değerlere sahip olması gerekliliği (Nurillin 1968: 135). bk. İbrahim Nurillin (1968).“Megrifetçilik Realizmi Turında”, *Kazan Utları*, Aprel (4), s. 133-139.

² Şura dergisi şairin ilk edebi şiirlerinin okurlara aktarılmasında önemli rol oynamıştır. Bu sayede Şura dergisine abone olan okurlar, Derdmend'in edebi yönünü tanıma fırsatı elde etmişlerdir (Xisamov, 2012: 112-114).

Muhammed Zakir Remiyev küçük yaşlardan itibaren kendi gayretiyle Rusçasını da geliştirmiştir. Derdmend'in Rusça öğrenmesinde annesinin büyük desteği olmuştur³. Bir taraftan Puşkin, Tolstoy gibi Rus Edebiyatının önemli yazarları sayesinde Batı Edebiyatı ve şiir estetiğine hâkimiyetini arttırırken diğer taraftan Ömer Hayyam, Fuzuli, Sadi, Nevai gibi söz ustalarıyla Doğu Edebiyatına vâkıf olmuştur. O sadece şairlerin eserleriyle ilgilenmiyor, çağdaşı pek çok felsefe âliminin eserlerini okuyor, bu eserler üzerinde tefekkür ediyor, satın aldığı bu kaynaklarla kütüphanesini zenginleştiriyordu (Hekim, 1980: 6).

Tatar modern edebiyatının en önemli isimlerinden ve Vakit gazetesinin başmuharriri Fatih Kerimî, Derdmend'in iyi derecede Rusça okuyup yazabildiğini ve Rus Edebiyatını yoğun bir şekilde takip ettiğini aktarmaktadır. Sonraki yıllarda Rus ve Türk dillerinin yanı sıra Batı Edebiyatının felsefi, siyasi ve içtimai eserlerine vâkıf olmuştur. Eğitimini sürdürmek üzere 1880 yılında Türkiye'ye gelir. Türkiye'de bulunduğu yıllarda Türkçe'yi en iyi şekilde öğrenen Muhammed Zakir Remiyev, İstanbul'daki sanat ve edebiyat çevreleriyle tanışır, yazar ve şairlerle sıkı münasebetler kurar. Şunu da belirtmek gerekir ki şairin İstanbul'da bulunduğu yıllarda Türk Edebiyatında hüznün ve melankoli duygusu hâkimdir. Türkiye'de bulunduğu yıllarda İstanbul Üniversitesindeki Türk dili ve edebiyatı derslerini takip etmiştir (Hemidullin, 2019: 30).

İlk kısa şiirleri 1902-1903 yıllarında Tercüman gazetesinde neşredilir. Şairin ilk önemli eseri 1906 yılında Kazan Muhbiri gazetesinde yayımlanan "Kalemge Xitap" başlıklı şiiridir. Bu şiirinde şairin şiir anlayışını şekillendiren estetik prensipleri görmek mümkündür. Bunun yanında Derdmend zulme ve haksızlığa uğrayanların çığlığını duyurmaya ve dünya hayatının gelip geçiciliğine eserlerinde sıkça yer vermiştir. Edebiyat araştırmacılarına göre onun eserlerindeki ana tema derin bir hüznün ve karamsarlıktır (Xisamov, 1989: 166, Xisamov, 2012: 112).

Muhammed Zakir ile Muhammed Şakir Remiyev'in hatıralarının yanı sıra Fatih Kerimî ve Rızaeddin Fahreddin'in anlattıklarından yola çıkarak bu "yerinde duramayan" iki kardeşin temel amacı gazete ve dergi çıkarmaktır. Muhammed Şakir Remiyev bu amaçla kardeşi Muhammed Zakir Remiyev adına yazdığı mektupta İstanbul'da kuracağı matbaa için harf satın alma yollarını araştırmaktadır. Bunun yanı sıra matbuat faaliyetlerine ruhsat almak amacıyla Orenburg ve Petersburg idareleri ile görüşmelerini sürdürmektedir. Derdmend 1905 Ekim Devriminin gerçekleşmesine büyük ümit bağladığı ve sonraki yıllarda Vakit gazetesinde başyazar olarak görev yapacağı Fatih Kerimî'ye yazdığı mektupta da belirttiği gibi Ekim Devrimi'nin ardından ortaya çıkacak olan kısa süreli özgürlük havasının çıkarmayı düşündüğü gazete ve dergi faaliyetleri için uygun bir zemin hazırlayabileceğini düşünmektedir⁴.

Vakit gazetesi 21 Şubat 1906 tarihinde Orenburg'ta yayın hayatına başlar. Şura dergisi ise 2 yıl sonra 10 Ocak 1908 tarihinde neşredilir. Her iki yayında meşhur Tatar yazar Fatih Kerimî ile ansiklopedist kişiliği ile ön plana çıkan Rızaeddin Fahreddin'in yazıları yayımlanır. Ayrıca Alimcan İbrahimov, Şerif Kamal, Mecit Gafuri, Şeyxzade Babiç, Zeynep Segiyde, Zarif Beşiri gibi demokrat yazarlar da yazılarını Vakit gazetesi ile Şura dergisinde yayımlamışlardır. Derdmend son derece aktif, sosyal ve yardımsever bir kişiliğe sahiptir. Orenburg vilayetinden milletvekili seçilerek 1. Devlet Duma'sına girmiştir. Halkın yararına yapılan pek çok işte yardımsever kimliğiyle ön plana çıkmış, yoksul ve yetimleri gözetmiştir. Bunun yanı sıra dış ülkelerde tahsil alan yetenekli gençlerin eğitimine büyük maddi destek sağlamış, Tatar mektep ve medreseleri için pek çok derslik inşa ettirmiştir (Xisamov, 1989: 167-168).

1912 yılında Derdmend'in ağabeyi ve neşir faaliyetlerindeki en büyük destekçisi Muhammed Şakir Remiyev üzücü bir şekilde vefat etmiş, bu vefat Tatar Edebiyatında geniş yankı uyandırmıştır⁵. 1918-1922 yılları arasında gerçekleşen Rus İç Savaşının bitmesinin ardından, Derdmend gazete ve dergi neşretme işlerine tekrar yoğunlaşır. Neşriyat faaliyetlerinde birlikte çalıştığı Rızaeddin Fahreddin'in aktardığına göre ölüm döşeginde bile dergideki yazarlık faaliyetlerini sürdürmek isteyen Derdmend'e bu son isteğini hayata geçirmek nasip olmayarak 9 Ekim 1921 tarihinde Orsk şehrinde hayata gözlerini yummuştur.

Mollalar ile eskilik taraftarları Derdmend'in şiirlerine şiddetli bir şekilde hücum etmişler, ancak şair yazdığı satirik şiirlerle kadimcilere aynı sertlikle cevap vermekten çekinmemiştir. Ağabeyinin vefatı üzerine gazete ve dergi yayımlamanın zorluklarıyla tek başına mücadele etmek zorunda kalan Zakir Remiyev, 1917 Ekim

³ Şairin kızı Zeynep Veliyeva'nın naklettiğine göre Derdmend dış görünüşü bakımından annesine benzemektedir.

⁴ bk. Xisamov, Nurmuhamet (1989). "Dermend (Hayatı ve Faaliyeti Hakkında Bir Deneme)", *Kazan Utları*, S. 12, 167.

⁵ Muhammed Zakir Remiyev'in vefatının ardından gönderilen taziye telgraflarında merhumun bilhassa ihtiyaç sahibi yoksullara yaptığı yardımlar dikkat çekmektedir.

Devrimi sırasında beklemediği şekilde ağır şartlar altında kalmıştır. Ekim Devrimi'nin ardından tüccar burjuva sınıfının devamlı olarak maddi servetlerinin azalmasından yakınmalarından büyük rahatsızlık duyan Derdmend, onlardan uzaklaşarak aradığı huzuru sanat ve edebiyat çevreleri ile ailesinde bulmuştur (Xisamov, 1989: 168).

3. Sanat Anlayışı

20. yüzyıl başındaki modern Tatar edebiyatında, Derdmend'in sanat anlayışının ayrı bir yer tuttuğu edebiyat araştırmacılarının çoğu tarafından kabul edilmektedir. Onun sanat anlayışının şekillenmesinde 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başındaki marifetçilik ideolojisinin etkileri ile Rusya'da gerçekleşen Ekim Devriminin siyasi, sosyal ve felsefi gelişmeleri önemli ölçüde etkili olmuştur. Şairin sanat anlayışında Doğu edebiyatının şiir geleneği ile Rus ve Batı Avrupa şiir estetiğinin sentezini görmek mümkündür. Derdmend'in edebi eserleri hacim bakımından fazla olmasa da felsefi ve estetik muhtevası bakımından Sovyet Edebiyat Tarihinde önemli bir yere sahiptir (Xisamov, 2012: 110).

Rusya'dan döndükten sonra edebiyatla ilgilenmeye başlayan Derdmend, Türkçeden hikayeler tercüme etmeye başlar. Şairin ilk tecrübesi olan şiirleri 1902-1903 yıllarında Tercüman gazetesinde yayımlanır.

Derdmend kaderci bir anlayışa bağlı olarak yaşam ile ölümün kıyısındaki insanın hayat yolculuğuna şiirlerinde yer vermektedir (Xisamov, 1989: 170). Eserlerinde hayatın kısalığı, fanilik, ölüm, ahiret hayatı temalarını sıklıkla işler. Uhrevi konular üzerinde derin bir fikriyata sahip olan şair, hayatın faniliği ve insanın hiçliğini merkeze alan şiirlerinde karamsar bir üslupla yazmıştır.

Derdmend'in hayata bakışını ve ideolojisini yazmış olduğu şiirlerde ele aldığı tabiat tasvirleri ve doğaya dair izlenimlerinde görmek mümkündür. Şiirleri doğa ve aşk teması üzerinde yoğunlaşır. Usta bir kaleme sahip olan Derdmend eserlerinde "sanat sanat içindir" anlayışına bağlı kalmaktadır. Yazdığı eserlerle Tatar lirik felsefi şiirinin kurucusu sayılan Muhammed Zakir Remiyev Tatarların en zengin ailelerinden birinin üyesi olmasına rağmen eserlerinde kendisine "kaygılı, hüznü" anlamında Derdmend mahlasını kullanmayı tercih etmiştir (Yarullina Yıldırım, 2019: 41-42). "Derdmend'in şiirlerinin hepsinde başından sonuna kadar ele alınan temel özellik, dünyanın faniliği ve insan hayatının sonluluğu gibi konuların derin bilinçliliğinden ortaya çıkan üzüntü hissi ve ümitsizlik duygusudur. İnsanlık tarihine kozmik yükseklikten bakan Derdmend, birey ömrünün ne kadar kısa ve anlamsız olduğunu görür ve duygularını şiirlerine çeşitli tasvirlerle yansıtır." (Aksoy, 2019: 116-117).

Şairin "Derdmend" mahlasını almasında Orta Asır Doğu şiir geleneğine mensup şairler için, okuyucu karşısında alçakgönüllü bir karaktere sahip olmak gerekliliğinin bir ahlak kaidesi olarak kabul edilmesi etkili olmuştur. Doğu edebiyatı şiir geleneğindeki Kul Ahmed, Kul Ali gibi şairlerde görüldüğü üzere Muhammed Zakir Remiyev de eserlerinde "miskin, fakir, garip" mahlaslarını çağrıştıran Derdmend adını kullanmayı tercih etmiştir (Xisamov, 2012: 113).

Derdmend şiirlerini fasih bir dille kaleme almaktadır. Onun eserlerinde ne bir eksik ne de bir fazla kelimeye yer verilmez. Her şey yerli yerinde ve ölçülüdür⁶ (İbrahimov, 2002: 228-229). Derdmend'in eserlerinin merkezinde bilhassa şiirlerinde yer alan tabiat teması suların akışında, rüzgârın ve dalların sesinde bambaşka bir hale bürünerek yer alır. Derdmend, tarz bakımından fikirlerini kendine has üslubuyla dile getirmesiyle Tatar şiirinde müstesna bir yer tutmaktadır (Hekim, 1980: 8). Derdmend dil konusunda her zaman anadilin zenginliğinden yararlanılması gerektiğini vurgular. Zaruri olmadıkça dile yabancı kelimelerin alınmasına karşı çıkmıştır. Sokakta, çarşıda, pazarda halkın konuştuğu kelimelerin tercih edilmesini savunur (Xisamov, 2012: 130).

Derdmend şiirlerinin derin zenginliği ve kendine has üslubuna ilham veren, asırlara uzanan köklü Tatar şiirine ait özellikleri yeniden yorumlamasında yatmaktadır (Xisamov, 2012: 127).

Derdmend'in şiirlerinin ana teması ölümdür. Türk Edebiyatında Otuz Beş Yaş şiiriyle tanınan Cahit Sıtkı Tarancı gibi Derdmend de hayatın faniliği, bu dünyanın geçiciliği üzerinde derin düşüncelere dalar. Onun için Ademoğlu bu dünyada misafirdir. Ona göre yaşam ile ölümün her ikisini de barındıran cihan, O'na daha çok

⁶ "Derdmend fasih yazıyor, bu bir. Onda edebi zevklerin kulağına yâd ve çirkin gelebilecek bir söze rastlamak mümkün olmadığı gibi, yersiz bir lügatle, fazladan tek bir harfle bile karşılaşmak imkânsızdır." (İbrahimov, 2002: 228).

ölüm tarafıyla görünmektedir⁷ (İbrahimov, 2002: 238). Sosyal adalet teması, Derdmend'in şiirlerinde ele aldığı ana temalardan bir diğeridir. Ona göre adalet kavramı hükümdarın kendisine tabi olan halkın tamamına eşit davranmasıyla gerçekleşebilir (Xisamov, 2012: 124).

Araştırmacılar onun şiirlerinin ana temasının fatalizm (kadercilik) olduğunu vurgularlar. İnsan hayatının kader karşısındaki güçsüz ve çaresizliğini vurgulayan şair bununla birlikte hayattan tat almak gerekliliğini de ifade etmektedir. Şairin karamsar ve kaderci anlayışın hâkim olduğu şiirlerinin yanı sıra, eserlerinde sağlık, neşe, mutluluk gibi aydınlık motiflere de sıklıkla yer verdiği görülmektedir (Xisamov, 2012: 118).

4. Fatih Kerimî İle Derdmend Münasebeti

Tatar Edebiyatının temelini atılmasında ve gelişerek güçlenmesinde, Vakıtlı Tatar Matbuatının en önemli temsilcisi olan Fatih Kerimî'yi değerlendirirken Muhammed Zakir Remiyev'i anmamak mümkün değildir. Henüz parlak bir talebe iken Derdmend'in ağabeyi Muhammed Şakir Remiyev'in dikkatini çeken Kerimî, bu zengin tüccarın teklifiyle kendisine iştirak etmek üzere Avrupa Seyahatine gidecektir. Şüphesiz bu teklifte zeki ve parlak bir genç olan Kerimî'nin Batı dillerine olan ilgisi ve Rusça, Fransızca ile Osmanlıcaya hâkimiyeti etkili olmuştur. 1891-1896 yılları arasında Türkiye'de bulunan Kerimî, Ahmet Mithat Efendi'nin desteğiyle İstanbul'un en önemli eğitim kurumlarından Mekteb-i Mülkiye'de tahsil almıştır. İstanbul'da bulunduğu süre zarfında, Halide Edip Adıvar, Ahmet Ağaoğlu, Enver Paşa, Sait Halim Paşa, Emrullah Efendi, Abdullah Cevdet, Ziya Gökalp, Satı Bey, Mizancı Murat Bey gibi Türk Edebiyatının önde gelen sanat çevrelerini yakından tanıma fırsatı bulur. Remiyev ailesi ile başlayan bu ilk temaslar gelişerek Fatih Kerimî'nin tüm hayatına sirayet etmiştir. Aydın fikirli, hür ve demokrat düşüncelere sahip Kerimî, İsmail Gaspralı'nın idealleri doğrultusunda, "Dilde, fikirde, işte birlik" ülküsünü merkeze alan bir yaklaşım benimsemiştir.

Fatih Kerimî'nin bilhassa Derdmend ile teması matbuat ve eğitim faaliyetleri merkezinde şekillenmiştir. Bunun yanı sıra Kerimî'nin kız kardeşi Zakire Şeref'in naklettiğine göre Fatih Kerimî Muhammed Şakir Remiyev'in üç çocuğuna evinde özel dersler vermekteydi⁸ (Şeref, 2000: 95).

Kerimî gibi Zakir Remiyev de tam anlamıyla bir fikir adamıydı. Fikirleri geniş halk kitlelerine yaymanın en kolay yolu matbuat faaliyetleri ile mümkündür. Bunu iyi bilen Derdmend uzun ve oldukça meşakkatli bir sürecin ardından Rus Hükümetinden matbaa faaliyetlerini gerçekleştirmek üzere izin almayı başarır. Çıkaracakları gazeteyle *Vakit* adını veren Derdmend, zor elde ettikleri ve adeta üzerine titredikleri matbaalarının başına yine entelektüel birikimi ve güçlü kalemiyle kendisine sonuna kadar güvendikleri Fatih Kerimî'yi getirirler. Vakıt gazetesinden iki yıl sonra, 1908 yılında, yayın hayatına başlayacak Şura dergisini ise din adamı kimliğinin ötesinde felsefi görüşleriyle ceditçilerin en önemli temsilcilerinden Rızaeddin Fahreddin'e emanet edeceklerdir.

Fatih Kerimî eşi Seyide'nin vefatının ardından melankolik bir ruh haline bürünür, etrafıyla fazla konuşmaz. Derdmend'in şiirlerinde kendisini güçlü bir şekilde hissettiren yokluk, hayatın kısalığı ve geçiciliği onun şiirlerinde "tabiat" temasıyla vücut bulur. Bu iki aydının ortak taraflarından biri olan hüznün Derdmend'in hayatının tamamına sirayet etmiştir. Kerimî ise gençliğinde, bilhassa İstanbul'daki öğrencilik yıllarında, oldukça aktifken ileri yaşlarında kendini sadece kitap ve çeviri işlerine vermiştir. Bunun üzerine bir de eşini kaybetmesi ondaki yalnızlığı artıran başka bir etmen olmuştur.

⁷ "Asırlar geçti gitti... Geçti yıllar

Nebiler, padişahlar sürdü devran

Ömürlerdir göçen kervan kervan

Gelip geçti cihandan pek çok insanlar." (İbrahimov, 2002: 238)

⁸ "Vaktinin çoğunu evinde yazma ve tercüme işleriyle geçiriyordu. Aynı zamanda Şakir Remiyev'in üç çocuğunu okutuyordu. Akşamları eşi Seyide Hanım ile beni okutuyordu. Bu sakin hayatımız ne kadar sürdü, hatırlamıyorum. Fatih ağabeyimin: 'Remiyevler gazete çıkarmayı düşünüyorlar, bunun için ruhsat almaya çalışıyorlar' dediğini hatırlıyorum. Ayrıca ruhsat alıp alamayacakları da şüpheli, demişti. Sonra pek çok zorlukların ardından ruhsat almayı başarmışlar. Gazeteye 'Vakit' adını vermişler. Aynı zamanda Fatih ağabeyimi gazetenin redaktörlüğüne getirmişler. O zamanlar, başmuharririn sorumluluğunun ağır olduğunu bilmesine rağmen, gönülsüz de olsa bu işi kabul ettiğini evde söylüyor idi." (Şeref, 2000: 95).

Fatih Kerimî zeki ve çok dilli bir aydın olması münasebetiyle altın madeni sahibi Remiyevlerin dikkatini çekmiştir. Muhammed Şakir Remiyev çıkacağı Avrupa Seyahatine Fatih Kerimî'yi de davet etmiştir⁹. Bu seyahat Kerimî'nin fikri dünyasını baştan aşağı değiştirmiş ve etkilemiştir. Avrupa medeniyetini gezdiği Fransa, Almanya, Belçika gibi ülkelerin sanat ve edebiyat merkezleri özelinde gözlemleme fırsatı elde eden Kerimî, bu yolla Müslüman Türk toplumu ile Batılı toplumlara mukayese imkânı elde etmiştir.

Fatih Kerimî'den 11 yıl önce 1880 yılında Türkiye'ye eğitim almak üzere gelen Derdmend ile Kerimî'nin ortak özelliklerinden biri her ikisinin de Doğu, Batı kültür ve edebiyatlarına hâkim olmalarıdır. İstanbul'da tahsil alan Derdmend, Osmanlı İmparatorluğundaki sosyolojik ve siyasi pek çok gelişmeye şahitlik etmiştir. Kerimî, medrese yıllarında öğrendiği Arapça, Farsça üzerine 2 yıllık Rus Mektebini de tamamlamış, Rusça'dan tercüme yapabilecek düzeyde Rusçasını geliştirmiştir. Bununla yetinmeyerek Fransızcasını da ilerletmiş, 1891 yılında Mekteb-i Mülkiye'deki öğrenimi yıllarında Osmanlı Türkçesini de en iyi şekilde öğrenmiştir. Yaşça Fatih Kerimî'den büyük olan Muhammed Zakir Remiyev, medrese tahsili sırasında öğrendiği Arapça ve Farsça ile birlikte Rusça'ya da ileri derecede hâkim olmuştur. Batının ünlü düşünürlerinin felsefi eserlerini takip etmiş, şiirlerini derin bir his ve fikri temelde kaleme almıştır. Bu bakımdan her iki Tatar ceditçiyi ele alırken onların kişiliğindeki Doğu ve Batı sentezini gözden kaçırmamak gerekir. Bu durumu Fatih Kerimî "Ben ne Avrupalıyım ne de Asyalıyım. İkisi arasında kalmış bir durumdayım."¹⁰ sözleriyle dile getirmektedir (Şeref, 2000: 89).

5. Sonuç

Fatih Kerimî'nin Tatar cedit hareketinde bu derece etkili olmasında Derdmend'in onun hayatında oynadığı büyük rolü görmezden gelmek mümkün değildir. Fatih Kerimî ilk olarak Tatar maarif hayatının kurucusu kabul edilen babası Gilman Kerimî'nin rahle-i tedrisatından geçtikten sonra okul sıralarında okumaya ve takip etmeye başladığı İsmail Gaspıralı'nın fikir ikliminin etkisinde kalmıştır. Muhammed Zakir Remiyev ile ise ceditçilik ülküsü etrafında birleşen bu iki aydın, fikirlerini ve ideallerini hızlı ve etkili bir şekilde yaymanın yolunu matbuat yani gazete, dergi ve yayıncılık faaliyetlerinde bulmuşlardır.

Toplumu aydınlatmayı milli bir görev bilen bu iki aydın ideallerini gerçekleştirmek üzere en legal yol olan gazete, dergi ve kitap yayımlama faaliyetlerini ilke edinmiştir. Kerimî ile Derdmend'in küçük yaşlarda aldıkları klasik eğitim her ikisine de dar geliyordu. İleri bir vizyona sahip Derdmend bu yolla Batı kültür ve edebiyatına hâkimiyetini arttırmak üzere edebi eserlerin yanı sıra söz konusu kültürlerin duyuş ve düşünüşüne hâkim olmak amacıyla batılı felsefecilerin eserlerine de merak salmıştır. Tüm bu etmenler onun zengin bir kişiliğe sahip olmasının önünü açmıştır. Derdmend'in şiirlerinde batılı düşünürlerin felsefi izlerini görmek mümkündür. Hayat-ölüm, varlık-yokluk sarkacında gidip gelen şairin eserlerinin tamamına hayatın kısılalığı ve geçiciliği teması hâkimdir. Belki de bu yüzden hayatın hızla akışına inat kısa ömründe açtığı matbaa merkezinde gerçekleştirdiği yayın faaliyetleri ve yazdığı şiirlerle gelecek nesillere bir iz bırakmak istemiştir.

Muhammed Zakir Remiyev'in, Derdmend yani "dertli, kederli" anlamına gelen mahlası kullanmasında kendi kişilik özelliklerinin yanı sıra sanatını icra ettiği dönemin siyasi, sosyal ve ekonomik problemlerinin etkisini de yadsınamamak gerekir. Fikirlerini ve ideallerini gerçekleştirmek için uygun ortamın matbuatta olduğunun farkında olan Remiyev Kardeşlerin önu bu kez de Rus sansürü tarafından kapatılmakta, bu durum iki kardeşi derinden üzmekte idi. Nihayet 1905 Ekim İhtilalinin sağladığı kısa süreli özgürlük ikliminden faydalanan Remiyevler ilk iş hayallerini gerçekleştirmek üzere kuracakları matbaa için harf satın almışlar, ardından da kurdukları matbaanın başına Fatih Kerimî'yi getirmişlerdir. Bu sayede Kırım'ın Bahçesaray şehrinde parlayan ceditçilik hareketi, Türklüğün ilerlemesi, aydınlanması, terakki etmesi fikri basın, yayın ve eğitim faaliyetleriyle vücut bulacak ve genç, zeki, aydın fikirli Müslüman Türk gençlerinin önünü açacaktır.

Dermend ilk tahsilini izleyen yıllarda Batıya açılan bir kapı olan Rus diline ve Rus Edebiyatının en önemli şair ve yazarları sayesinde modern anlamda şiir estetiğini geliştirmiştir. Küçük yaşlarda almış olduğu medrese

⁹Kerimî'nin babası Gilman ahun Gani Hüseyinov'dan bir mektup alır. Mektupta altın madeni sahibi Muhammed Şakir Remiyev'in Avrupa seyahatine çıkacağını ve oğlu Fatih'i ona refakat etmek üzere Orenburg'a göndermesini iletir. Orenburg'tan başlayacak Avrupa seyahatine katılmak üzere köyünden ayrılan Fatih, bir daha köyü Minlibay'a geri dönmeyecektir (Şeref, 2000: 85).

¹⁰Min xezir Yavrupalı da, Aziyeli de tügilmîn. İkisi arasında kalğannmın. F. Kerimî (Şeref, 2000: 89).

tahsili, Arap ve Fars dillerine hâkimiyetinin de verdiği güçle Sadi, Ömer Hayyam gibi Doğunun en önemli temsilcilerinin eserleri yoluyla doğunun sanat anlayışına hâkim olmuştur. Doğu ve Batı Edebiyatının kültürel öğeleri ile estetik zevkini bünyesinde eriten Muhammed Zakir Remiyev bu yönüyle birlikte çalıştığı ve ceditçilik faaliyetleri doğrultusunda ideal birliği yaptığı Fatih Kerimî ile de büyük benzerliklere sahiptir. Derdmend'in İstanbul'da bulunduğu yıllarda Türk Edebiyatında derin bir karamsarlık ve hüznün duygusu hâkimdi. Belki de bu sebeple kendisinin en belirgin kişilik özelliklerinden biri olan ve kaygılı ruh halini besleyen bu sanat iklimi onun şiirlerine de sirayet etmiş, bu melankolik ruh hali Derdmend'i en iyi tanımlayan tabirlerden biri olarak öne çıkmıştır.

Kaynaklar

- Aksoy, G. (2019). Derdmend'in Şiirlerinde Varoluşçuluk İzleri. *ASOS Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (89), 114-121.
- Çakmak, C. (2020). Vakitli Tatar Matbuatının En Önemli İsmi Muhammed Zakir Remiyev (1859-1921), *VII. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı (20-23 Ekim 2020)* içinde (871-882. ss.). Niğde.
- Halit, G. (1986). Derdmend. *Tatar Edebiyatı Tarihi. Altı Tomda. 3. Tom. XX. Yöz Başı* içinde (194-213. ss.). Tatarstan Kitap Neşriyatı Kazan.
- Hekim, S. (1980). Şagır'neñ Ostalıgı. *Derdmend, İse Ciller. Şigerler. Hetireler. İstelik-parçalar. Vak hikeyeler* içinde (3-14. ss.). Tatarstan Kitap Neşriyatı Kazan.
- Hemidullin, L. (2019). Halkının Geleceği İçin Büyük İşler Yapan Ozan. (Çev. İ. Miftakhov). *Kardeş Kalemler Derdmend Özel Sayısı*, (13) 154, 29-35.
- İbrahimov, A. (2002). Derdmend. *Tatar Şairleri. Kan Kardeş Remiyevler*. Ruhiet Yayınları Kazan.
- Nurillin, İ. (1968). Megrifetçilik Realizmi Turında. *Kazan Utları*, Aprel (4), 133-139.
- Şeref, Z. (2000). Fatıyh Kerimi. Raif Merdanov, Ramil Miñnullin, Söleyman Rehimov (Ed.) *Fatıyh Kerimi, Şehisleribiz* içinde (74-111. ss.). Kazan Ruhiyat Neşriyatı.
- Xisamov, N. (1971). Derdmend Şigirleri Rus Tiliinde. *Kazan Utları*, Yanvar (1), 163-168.
- Xisamov, N. (1989). Derdmend (Hayatı ve Faaliyeti Hakkında Bir Deneme). *Kazan Utları*, 12, 165-175.
- Xisamov, N. (2012). *Tatar Şagıyrleri*. Tatarstan Kitap Neşriyatı Kazan.
- Yıldırım, R. Y. (2019). Tatar Sanatçısı Derdmend'in Şiir Estetiği Üzerine. *Asos Journal*, 99, 40-47.